

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.11.2023
Kabul Tarihi : 02.01.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1392061>

DİSİPLİNLER ARASI ETKİLEŞİM AÇISINDAN NİŞANCI ABDURRAHMAN ABDÎ PAŞA'NIN TÂRİH-İ KAL'A-İ SEDDÜ'L-BAHİR BAŞLIKLİ BELGESİ

Bilal ERKOÇ¹

ÖZ

Târîh-i Kal'a-i Seddü'l-bahir başlıklı belge, Osmanlıda birçok önemli görevde bulunan Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa tarafından yazılmıştır. Sultan IV. Mehmed'in ve annesi Hatice Turhan Sultan'ın 1070/1660 tarihinde yaptıkları Seddü'l-bahir Kalesi ziyaretini aktaran tek sayfalık belge, yirmi beyitlik bir kaside ve on beş satırlık bir tarihî metinden oluşmaktadır. Dâriyye türünde yazılan kaside, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde TS.MA.e No: 532/59 numarasıyla kayıtlıdır. Belge disiplinler arası etkileşimin güzel örneklerinden biridir. Çalışma kapsamında belgenin çevriyazılı metnine, müellifin hayatına ve eserlerine yer verilmekle birlikte disiplinler arası etkileşim bağlamında belge yapı, muhteva, dil ve üslup özellikleri bakımından da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Abdî Paşa, kaside, dâriyye, Seddü'l-bahir.

¹ Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Tatvan Meslek Yüksekokulu, berkoc@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2406-9419>.

Article Type : Research Article
Date Received : 16.11.2023
Date Accepted : 02.01.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1392061>

THE DOCUMENT TITLED TÂRÎH-İ KAL 'A-İ SEDDÜ'L-BAHİR OF NİŞANCI ABDURRAHMAN ABDÎ PASHA IN TERMS OF INTERDISCIPLINARY INTERACTION

Bilal ERKOÇ¹

ABSTRACT

The document titled Târîh-i Kal'a-i Seddü'l-bahir was written by Nişancı Abdurrahman Abdî Pasha, who held many important positions in the Ottoman Empire. The single page document, which narrates the visit of Sultan Mehmet and his mother, Hatice Turhan Sultan, to Seddü'l-bahir castle in 1070/1660, consists of a twenty-couplet qasida and a fifteen-line historical text. The qasida written in the Dariyya type is registered in the Ottoman archives of the state archives directorate with the number TS.MA.e No: 532/59. The document is one of the good examples of interdisciplinary interaction. Within the scope of the study, the transliterated text of the document, the life and works of the author are included, and the document is also examined in terms of structure, content, language and stylistic features in the context of interdisciplinary interaction.

Keywords: Abdurrahman Abdî Pasha, qasida, dariyya, Seddü'l-bahir.

¹ Dr., Bitlis Eren University, Tatvan Vocational High School, berkoc@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2406-9419>.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu, varoluşundan bu yana çevresindeki varlıklara, nesnelere, durumlara kayıtsız kalamamış; bunların aralarındaki ilişkileri, teşekkül süreçlerini ve teşekkül nedenlerini kılı kırk yararcasına araştırmıştır. Bu durum bilim dallarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Her bilim dalının kendine has bir uğraş alanı ve hududu vardır. Ancak bu, bilim dallarının birbirleriyle etkileşime giremeyeceği ve birbirlerinin verilerinden istifade edemeyeceği anlamına gelmez. Kuşkuyla mahal bırakmayacak “değişmez gerçekliğe” ulaşmak için bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmak, bütün bilim dallarının tek gayesidir. Bu gaye doğrultusunda birbirleriyle etkileşim içinde olmaları gayet tabiidir. “Edebiyat” ve “tarih” de bu etkileşimden nasibini alan bilimlerdendir. Tarih; insanların geçmişte karşılaştıkları olayları ve durumları zaman, mekân ve kişi doğrultusunda beslediği kaynağa bağlı kalarak aktarılan edebiyat; insanların bu olaylar ve durumlar karşısındaki duygularını, düşüncelerini ya da hayallerini etkili bir şekilde sözlü veya yazılı olarak aktarır. Örneğin Matrakçı Nasuh’un Târih-i Âl-i Osmân adlı eseri İstanbul’un fethini kişi, zaman, mekân bağlamında dilin göndergesel işleviyle aktarırken:

“Rivâyet olunur ki çünkü ol yıl asker kal’anun yerağmı hâzır u müheyâ eylediler, bahâr olduğu gibi Sultan Muhammed Halil Paşa’ya eyitdi “Lala! Bu yıl İstanbul’da yayların” diyüp cemî’-i etrâfun leşkerin cem’ idüp İstanbul’a müteveccih oldı. Bu cânibde İstanbul’un tekvuru vezîri olan Kir Luka-nâm kâfiri elçiliğe gönderüp emân diledi. Hudâvendgâr elçiye hiç iltifat eylemedi. Hemân cemî’-i âlet ihzâr olunup İstanbul’un üzerine düşdiler...” (İnan, 2019: 238-239).

Karamanlı Aynî, murabbasının aşağıda aktarmış olduğumuz ikinci kıtasında İstanbul’un fethiyle ilgili duygu ve düşüncelerini dilin sanatsal işleviyle aktarmış, Fatih Sultan Mehmet’i Hz. Ali’ye, Fatih’in kılıcını Zülfikar’a, İstanbul’un fethini Hayber Kalesi’nin fethine benzetmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’in Hayber Kalesi’nin fethinde söylediği: “Bu sancağı, Allah’ı ve Resûlünü seven, Allah’ın fethi kendisine nasip edeceği bir yiğide vereceğim.” (Müslim, Fezâilü’s-sahâbe 33, Buhârî, Fezâilü’l-ashâb 9) hadisine ve sonrasında sancağı Hz. Ali’ye vermesine telmihte bulunmuştur. Fatih’i feleklerin dilberi olarak nitelendirmiş, nakaratta kâinatın göz alıcı güzelliğinin İstanbul’da olduğunu belirtmiştir.

Ger şala Sultân Mehemmed Zü’l-fikâr-ı Haydarı

Mişl-i Hayberdür güşâd ide bu yedi kişveri

Der felekler nuţka geldikçe felekler dilberi

Revnağı bu kâ’inatûñ şehri Konstantindedür (Morkoç, 2003: 361).

Türk tarihi ve İstanbul aşığı olan Yahya Kemal Beyatlı’nın şiirleri; Kurtuluş Savaşı’nı anlatan romanlar; şairleri, yazarları, eserleri, edebî akımları vb. tanıtan “edebiyat tarihleri” ve her milletin tarihinin başlangıcını oluşturan destanlar bu ilişkinin en somut tezahürlerindedir. Görüldüğü üzere kurgusal olan edebî metinler; hadiseler karşısında dünya görüşünden beslenen duygu, düşünce ve hayallerin dolaylı ya da doğrudan aktarımında sınırsız bir yetkiye sahipken tarihî metinler; bu yetkiden yoksundur. Tarihî metinler hadiseleri objektif bir şekilde aktarmakla yükümlüdür. Tarihî metinlere göre duygusal olarak değerlendirebilecek edebî metinler, tarih şuuruyla tarihî bir temayı esas aldığı anda tarihî bir kimlik kazanır ve tarihe kaynaklık eder. Yani tarih sanata dönüşür (Canatac, 2022: 18).

Hâl böyleyken tarihî bir olayın koşullarını, sebeplerini, etkilerini öğrenebilmek için edebî metne; edebî bir eserdeki tarihî olayın tam anlamıyla anlaşılabilmesi için tarihî metne ihtiyaç duyulur. Yani tarih ve edebiyat her ne kadar farklı disiplinler olsa da birbirlerinin değirmenine su taşıyan bilim dallarıdır.

Tabii, bu etkileşim birbirlerinin sınırlarını zorlayıcı düzeyde olmamalı ve edebî metnin her şeyden önce sanat eseri olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda tarihçi ve edebiyatçı eserlerini alanlarının sınırları dâhilinde vücuda getirmelidir. Adıyaman’ın Samsat ilçesinde doğan ve Yunan edebiyatının en önemli mitoloji ve felsefe eleştirmenlerinden biri olan Lucianus, tarihî ve edebî metin sahalarının birbirine karıştığı bir dönemde “Tarih Nasıl Yazılmalı” adlı eseriyle bu sınırları belirlemeye çalışmıştır. Lucianus, bu eserinde gerçeklik-kurgu; övgü-yergi; teşbih-mübalağa bağlamında tarihin yazımına dair görüşlerini edebiyatla karşılaştırarak ortaya koymuştur. Lucianus’a göre: Kurgusal edebî metinlerde olur, tarihî metinlerin kurgusalıktan uzak durarak gerçekleri objektif bir şekilde aktarması gerekir. Buna bağlı olarak tarihçi, kurgusal metinlerde bulunan övgü ve yergide ölçüyü kaçırmamalı, aşırı övgünün tarihçinin tarafsızlığına gölge düşüreceğini göz ardı etmemelidir. Yine kurgusal metinlerde bulunan ve kurgusal metne estetik değer kazandıran teşbih ve mübalağanın tarihî metin için kusur olduğu gerçeğinden hareketle eserlerini oluşturmalıdır (Selçuk, 2008: 77-87).

Tarihe birinci dereceden kaynaklık edemeyen edebî metinler, tarihî belgenin olmadığı yerde doğrudan olmasa da tarihe kaynaklık edebilir. Üstelik bu kaynaklık sadece tarihle de sınırlı değildir. Edebî metinler; edebiyat tarihine, sosyolojiye, etnografiye, psikolojiye, coğrafyaya ve halk bilimine (folklor) de kaynaklık ederek yardımcı olabilir. Nesib/teşbih bölümündeki konularına göre dâriyye, cülûsiyye, suriyye, sulhiyye, kudümiyye, fethiyye, ıdiyye,

nevruzîyye kavramlarıyla isimlendirilen ve tarihe kaynaklık edebilen edebî metinlerin başlıcalarından biri kasidedir (Aydemir, 2003: 145). Kasidenin türlerinden biri olan dâriyye; “*Kelime anlamı olarak, ev anlamına gelen Farsça dâr kelimesi, Arapça aidiyet eki alarak evle ilgili, eve ait anlamındadır. Edebiyatta, saray, köşk ve yalı gibi devlet büyüklerinin yaptıkları sanatlı yapıların tasvir edildiği şiirlerin adıdır*” (Akkuş, 2006: 56).

Disiplinler arası etkileşim olarak ifade edilebilecek bu kaynaklığın güzel örneklerinden biri de Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde TS.MA.e No: 532/59 numarasıyla kayıtlı Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa'nın yazdığı *Târîh-i Kal'a-i Seddü'l-bahir* dâriyyesidir. *Tek nüshalık belge IV. Mehmed'in validesi Turhan Sultan'a sunulan bir kasideyi ve IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan'la yaptığı Seddü'l-bahir Kalesi gezisine ait tarihî kaydı ihtiva etmektedir.*³ Belgede 1070/1660 tarih kaydı düşülmüştür. Arşiv kaydında belge özeti olarak “Sultan IV. Mehmed'in validesi Turhan Sultan tarafından Çanakkale Boğazı'nda yaptırılan Seddü'l-bahir Kalesi hakkında Sağır Seydi Abdurrahman Paşa'nın yazdığı manzume ve Sultan IV. Mehmed'in validesiyle Gelibolu'ya giderek, Seddü'l-bahir'i ziyaret ettiği” ifadesi geçmektedir. Ancak ne manzumede ne de tarihî metinde Sağır Seydi Abdurrahman Paşa ismine rastlanmaması bunun sehven yapıldığını düşündürmektedir. Manzumede Abdî mahlasının kullanılması kasideyi ve kasidenin altındaki tarih kaydını vakanüvis Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa'nın yazdığını ortaya koymaktadır. Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa'nın *Vekâyi-nâme*'sinde 1070/1660 tarihinde Sultan IV. Mehmed'in Seddü'l-bahir Kalesi'ne yaptığı ziyaretten söz etmesi, belgedeki kasidenin tac beytinin *Vekâyi-nâme*'de geçmesi (Derin, 1993: 121-130) ve belgedeki kasidenin Halil Sercan Koşık'ın *Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa Divançesi* çalışmasının içinde *Devletlü Vâlîde Sultân Hazretlerinin Yeni Boğaz'da Binâ İtdükleri Kala'lar İçün Fermân-ı Âlî-şânlar ile Söylenen Târîhdür* ismiyle bazı farklılıklarla yer alması savımızı destekler mahiyettedir (Koşık, 2020: 74-75-76).

Belge, Seddü'l-bahir Kalesi'ni yaptıran IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ı övmek ve IV. Mehmed'in annesiyle 1661 tarihinde yaptığı Seddü'l-bahir Kalesi ziyaretini aktarmak amacıyla kaleme alınmıştır (Karaca, 2011: 425; Derin, 1993: 121).

2. MÜELLİFİN VE BELGENİN TANITIMI

2.1. Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa (d. ?? - ö. 1103/1692)

İstanbul'da doğan Abdî Paşa, Anadolu Hisarı'nda dünyaya gelmiştir. Devlet adamı, tarihçi ve şair kimlikleriyle tanınan Abdî Paşa tahsiline Enderun'da başlamıştır. Abdî Paşa; 1058/1648'de İç-oğlanı olarak görev yaptığı Galatasaray Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'ndaki Büyük Oda'ya, 1060/1650'de Büyük Oda'dan Seferli Odası'na, 1069/1658'de Seferli Odası'ndan Has Oda'ya terfi ettirilmiştir (Derin, 1993: VIII; İnce, 2018: 320; U. Eke, 2014). Peşkir ağalığı, sır kâtipliği, rikâbdârlık ve şifahi bir emre binaen vekayi yazıcılığı görevlerini yürüten Abdî Paşa, 1080/1669'da nişancılıkla görevlendirildi (Derin, 1993: XII; İnce, 2018: 320; U. Eke, 2014). 1089/1678'de İstanbul Kaymakamlığına getirilen Abdî Paşa; 1090/1679'da Kubbealtı'nda 4. vezirlik rütbesine, 1091/1680'de ikinci kez İstanbul Kaymakamlığına, 1092/1681'de Kubbealtı'nda 3. vezirlik rütbesine getirilmiştir (Derin, 1993: XIII). 1093/1682'de Basra Valiliğine atanarak İstanbul'dan ve IV. Mehmed'den uzaklaştırılan Abdî Paşa, 1098/1685'te bu görevinden azledilmiştir. 1099/1687'de Basra halkının talebiyle yeniden Basra Valisi olan Abdî Paşa, 1101/1689'da yine görevinden azledilmiştir. İstanbul'a geldikten sonra 1102/1690'da Kandiye muhafızlığına, 1103/1691'de Sakız muhafızlığına atanan Abdî Paşa, aynı yıl Sakız'da vefat etmiştir (Derin, 1993: XIV).

Hizmetleriyle ve şairliğiyle IV. Mehmed'in iltifatlarına mazhar olan Abdî Paşa, şair ve ilim meclislerinde bulunan bir devlet adamıdır. Kâ'b b. Züheyr'in Kaside-i Lâmiyye'sine yazdığı şerh, Tesbîh-i Arabî münâcâtı ve Urfi-i Şirâzî'nin divanındaki bazı kasidelerine ve gazellerine yazdığı şerh iyi derecede Farsça ve Arapça bildiğini ortaya koymaktadır. Tarihçiliği şairliğinden ağır basan Abdî Paşa, dinî içerikli hikemi şiirler yazmıştır.

2.2. Eserleri

- 1- Vekâyi-nâme
- 2- Divan
- 3- Müfid fi Şerh-i Pend-i Attâr
- 4- Şerh-i Divân-ı İbn Arabî
- 5- Şerh-i Kaside-i Lâmiyye
- 6- Urfi Divânı'nındaki Bazı Kasidelerin ve Gazellerin Şerhi

³ Çalışmamızın temelini teşkil etmektedir.

7- Tevkî'î Abdurrahman Paşa Kânûn-nâmesi (Derin, 1993: XV- XVIII).

2.3. Nüsha Tavsifi

Rika hattıyla yazılan belge Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde TSMA No: 2477/1 numarasıyla kayıtlıdır. Siyah mürekkep kullanılan belge alt alta mürettep beyitlerden oluşan iki sütundan ve bu sütunların altında bulunan tarihî bir kayıttan ibarettir. Belgedeki kaside 20 beyitten, tarihi kayıt da 15 satırdan oluşmaktadır. Belgeye 1070/1659 tarihi düşülmüştür. Kasidenin ikinci sütununun başında “velehu” ibaresi bulunmaktadır.

2.4. Şekil, Dil ve Üslup Özellikleri

20 beyitten oluşan kaside, dâriyye türünde yazılmıştır ve kasidenin bölümleri aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 1.

Kasidenin Bölümleri

<i>Târîh-i Kal'a-i Seddü'l-bahir</i>	<i>Velehu</i>
1.Beyit	11.Beyit Girizgâh
2.Beyit	12.Beyit
3.Beyit	13.Beyit
4.Beyit	14.Beyit Medhiye (maksûd)
5.Beyit Teşbib	15.Beyit
6.Beyit	16.Beyit
7.Beyit	17.Beyit
8.Beyit	18.Beyit
9.Beyit	19.Beyit Du'â
10.Beyit Girizgâh	20.Beyit Tâc Beyit
<i>Sene 1070</i>	

Kasidede, “-ân” mürdef kafiye “-ı” ise redif olarak kullanılmıştır. Kafiye düzeni aa, ba, ca... şeklindedir. Recez bahrinin mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün kalıbıyla yazılan kasidenin aruz uygulamaları aşağıdaki tabloda aktarılmıştır:

Tablo 2.

Kasidenin Vezin Uygulaması

	<i>İmâle</i>	<i>Vasl</i>	<i>Med</i>	<i>Zihâf</i>
1.Beyit	-	-	-	-
2.Beyit	ya' nî, vâlîde, ihsâna	-	han	-
3.Beyit	ile, erişdi, kendüye	-	-	-
4.Beyit	bu, iki, muhkemi, birisi, şarkıla	-	-	-
5.Beyit	idüp, iki, kal' ayı, iki, etdi	-	-	-
6.Beyit	iki, yeñiden, bu	-	-	-
7.Beyit	dahı, cânibinde, olındı, görünür, biri	bir ejderhâ	-	-
8.Beyit	biri, hışmıla, koparır, düşmene	-	-	-
9.Beyit	etrâfa, girü, bakışmağa, deñlü	-	-	-
10.Beyit	çekerdı, olan,	-	-	-
11.Beyit	boğazın, karşusunda, deñlü,	-	-	gâhî
12.Beyit	iki, eyledi	-	-	-
13.Beyit	sehâvetde, gibi	-	-	-
14.Beyit	eyle, ziyâde	-	-	-
15.Beyit	dahı, şimdiye, vâlîde, gûne, etmege, olmadı	-	-	-
16.Beyit	bu, iki, haşîni,	-	-	-
17.Beyit	iki, iki, iki, birisi, birisi,	-	-	-
18.Beyit	murâdı, ise, ola, diye, buña,	-	-	-
19.Beyit	buña, dahı, ise, ola	-	-	-
20.Beyit	bu, birine	-	târîh, İstanbul	-

Kasidede sadece “gâhî” sözcüğünde zihâf bulunsa da genel olarak aruzun başarıyla uygulandığı söylenebilir. Kasidenin son beytinde tarih düşülmüş, altına da “1070” tarihi yazılmıştır.

کلید بحر استانبول سد پاک سلطانی

Çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerin kullanıldığı belgede Türkçe kelimeler fiil (erişdi, gör, varmıyor, derler, yapılmışdır, geçildi), fiilimsi (doldurup, saçup, atıldıkda, gelüp, bakışmağa, buyurup, olan) ve yardımcı fiil (temâşâ eyle, emin etdi, vâz' olındı, salâh eyle, ma'lûm ola, ilgâr buyurıldı; niyyet edip, bina idüp, müşerref eyleyüp, ihsanlar edüp) olarak kullanılmıştır.

Belgede çoğunlukla Farsça tamlamalar (hulûş-ı kalb, taqđir-i Yezdânî, dîdâr-ı Subhânî, ehl-i hayrâtın; imdâd-ı rûhânî, hışn-ı muhkemi, küffâr-ı nâ-pâküñ) kullanılmakla beraber Türkçe tamlamalar (şarkıla ğarbiñ nigejbânı, kendü akçesiyle, Anadolu yakasına, hazretlerinin kethüdâsı, o ihsana, bir boğaz, her biri, iki kat) ve Arapça tamlamalar da (bi-ğamdi'llâh, bi'l-cümle, mâ-hüve'l-mağşüd) kullanılmıştır. Zincirleme isim tamlamalarına (resm-i hânedân-ı Âl-i 'Osmâni, bilâd-i ehl-i imâni, cây-ı penâh-ı Müslümânâni, ğarîğ-i baħr-ı ihsanı, qudsiyân-ı 'arş-ı Raħmânî, Kilîd-i baħr-ı İstanbul) ve içinde sıfat barındıran girişik tamlamalara da (bu ğal'anî her birine, boğaz hışarların ve Vâlide Sultân hazretlerinin bu güzîde âşarların, bu ğal'anî her birine, murâd-ı hümâyün-ı pâdişâhî) yer verilen belgede Türkçe, Farsça ve Arapça gramer kaidelerinin birlikte kullanıldığı tamlamalar da (yerlerin erbâb-ı sükkânı, ol devletlü sultân-ı kerîmü'ş-şân, bâr-ı Hudânîñ mażhar-ı elţâf-ı ğufrânı, dârü's-sa'âdet ağası) vardır.

Türkçenin söz dizimine göre oluşturulan tarihî metinde tamlamalarla, bağlaçlarla ve fiilimsilerle örülü uzun cümlelere yer verilmiştir: “...Dizdârlarına ve topçılara ve bekçilerine ihsânlar kıldı ve oradan bu cedîd boğaza gelüp ve bu muhkem ğal'aları temâşâ buyurup bir iki cânibde olan balyemez topların atdırup ve deryâya taldırmağa toprak taşıyanlara ihsânlar edüp ve bunda bulunan alay beglerine ve muhfâfîz pašalara ve bu ğal'aların binâsı için nâzır ta'yîn olunan yine Vâlide Sultân hazretlerinin kethüdâsı Ğapudan Mehmed Paşa'ya ve bi'l-cümle bu hîdmet-i 'aliyyeyede bulunan ğullar ile mezkûr şadrâzam Mehmed Paşa lâlâlarınıñ ta'rîfiyle ğil'atlar giydürüp ve hâllü hâlince bahşişler ve nüvâzişler buyurup cümlesini memnûn eyledikden soñra sa'âdetle baştardaya binüp yine Gelibolu'ya teveccüh eylediler ki tâ oradan mâ-hüve'l-mağşüd olan mahrûse-i Edirne'ye 'azîmet buyuralar...”

Kasidede anlamı kuvvetlendirmek, anlama zenginlik ve derinlik kazandırmak için söz sanatlarından istifade edilmiştir:

Huşuşâ mâder-i Şultân Mehmed Hân Ğazîniñ

Ki ya'nî Vâlide Şultân o ihsâna kerem kânı (Teşbih-i Belîğ)

Ne hayrât etdi gör bu iki hışn-ı muhkemi seyr et

Ki olmuş her birisi şarkıla ğarbiñ nigejbânı (İstifham, teşhis, kapalı istiare)

Daħı her cânibinde vâz' olındı öyle toplar kim

Görünür her biri ğüyâ bir ejderhâ-yı tûlânî (Teşbih-i Belîğ)

Şaçup âteşlerin her biri hışmıla atıldıkda

Ğıyâmetler koparır düşmene feryâd u eğgânı (Mübalağa)

Varup tâ iç boğazın karşusunda ğâhî mel'unlar

O deñlü mel'anet eylerdi kim yok hadd ü pâyânı (İştikak)

Görenler bu iki hışn-ı ğaşîni dâ'imâ derler

Zihî taqđir-i Yezdânî zihî tevfiğ-i Râbbânî (Tekrir)

Belgedeki kaside Halil Sercan Koşık'in mezkûr çalışmasındaki kasideyle (Koşık, 2020: 74-75-76) karşılaştırıldığında terkip i'si ve bağlaç farklılıklarının dışında şu farklılıklar görülmektedir:

Tablo 3.*Halil Sercan Koşık'in Kasidesiyle Farklılıkları*

	<i>Târîh-i Kâl'a-i Seddü'l-bahîr</i>	<i>Devletlü Vâlide Sultân Hazretlerinin Yeni Boğaz'da Binâ İtdükleri Kala'lar İçün Fermân-ı Âlî-şânlar ile Söylenen Târîhdür</i>
<i>6.Beyit</i>	...kim bu ka'r-ı akrânı	...bî-mişl oldı bünyânı
<i>11.Beyit</i>	... erbâb-ı sükkânı velehu	...sâhil-i nişinânı -
<i>15.Beyit</i>	... Şultân bu 'âlemde	... Şultâna 'âlemde
<i>18.Beyit</i>	... ehl-i hayrâtıñ...	...Hazret-i Hâk'dan...

Çalıştığımız belge rika hattıyla, Halil Sercan Koşık'in mezkûr çalışması harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Ayrıca belgedeki tarihî metin Halil Sercan Koşık'in mezkûr çalışmasında yoktur.

2.5. Muhteva

2.5.1. Kaside

Teşbîb bölümünün ilk üç beytinde (1-3.), temiz kalplilikle vasıflandırılan ve ihسانlarıyla bir cömertlik kaynağına benzetilen Valide Sultan'ın (Hatice Turhan Sultan) hayırlı işlere niyetlenmesi durumunda evliyadan kendisine ilahî yardımın eriştiğine değinilmiş, Valide Sultan'ın zâtında Osmanlı sülalesinin daima hayırlı işler için çok çalıştığı belirtilmiştir. Akabindeki üç beyitte (3-6.) Valide Sultan'ın iman ehlinin yaşadığı şehirleri düşmandan emin kılmak için inşa ettirdiği kalelerin önemine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda etrafı kuşatan iki sağlam kale kişileştirilerek bekçiye benzetilmiş, denizi iki taraftan doldurmak suretiyle yeniden kurulan ve emsallerinin en derini olan Boğaz'ın çok büyük bir lütuf olduğu vurgulanmıştır.

Teşbîb bölümünün son üç beytinde (7-9.), kalelerin her tarafına muhafaza için konulan ve uzunluğuyla ejderhayı andıran toplardan söz edilmiştir. Bu topların ateşlenmesi durumunda düşmanın feryat figanla kıyametler koparacağı ve kalelerin inşası sayesinde günahkâr kâfirlerin bakmak için bile gelemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Medhiye (maksûd) bölümünün (10-17.) iki beyitlik girizgâhı, “lanetlenmiş düşmanların ara sıra iç boğazın içine kadar gelip burada yaşayanlara nihayeti ve haddi olmayan alçaklıklar ettikleri” mealindedir. Girizgâhtan sonraki ilk beyitte (12.), dünyada ve ahirette bahtı ve saadeti açık olarak nitelendirilen ve şanınin cömertlik olduğu vurgulanan Valide Sultan'ın bu hizmetiyle Müslümanların sığındığı yerin güvenliğini iki katına çıkardığına değinilmiştir. 13-15. beyitlerde yaptırdığı hayratla bu âlemde yegâne olduğu vurgulanan ve cömertliğiyle engin denizlere benzetilen Valide Sultan'ın sayesinde, bahtın gemi gibi ihسان denizine batmış olduğu ifade edildikten sonra yardımının, merhametinin ve mertliğinin büyüklüğü neşeli ve fazlasıyla hayra meyilli yaradılışına bağlanmıştır. Medhiyenin son iki beytini oluşturan 16-17. beyitlerde bu iki haşin kaleyi görenlerin bunları Allah'ın kendilerine bir yardımı ve takdiri olarak gördükleri ve bu iki hayrın sahibi Valide Sultan'ın dünyada uzun ömre ahirette Allah'ın güzel tecellisine nail olacağı aktarılmıştır.

Kasidenin dua bölümünün oluşturan 18-19. beyitlerde “Hayrat sahibinin muradı her ne ise hâsıl ola” duasına arştaki bütün meleklerinin âmin demesi ve âlemde bu hayratlara vesile olanların, Allah'ın merhametinin lütuflarına erişmesi temenni edilmiştir.

Şairin mahlasının kullanıldığı son beyitte, “Kilîd-i bahr-i İstanbul sedd-i pâk-i sultânî” dizesiyle tarih düşülmüştür.

2.5.2. Tarihî Metin

Bu kalelerin Hatice Turhan Sultan'ın kendine has akçesiyle yapıldığı belirtildikten sonra Hatice Turhan Sultan'ın oğlu IV. Mehmed Han'la Bursa'dan Edirne'ye gittikleri esnada Seddü'l-bahir kalelerine yaptıkları ziyaret aktarılmıştır. Metinde bu ziyaret esnasında IV. Mehmed'le annesine refakat edenlere, IV. Mehmed'in kalelerdeki incelemelerine ve bu incelemeler sonrası bu kalelerin inşasında emeği geçenlere ihسانlarda bulunmasına yer verilmiştir. Metnin sonunda böyle bir hayratı inşa ettirmenin Hatice Turhan Sultan dışında hiçbir valide sultana nasip olmadığı vurgulandıktan sonra bu hayratı görenlerin üç İhlâs ve bir Fâtîha okuyup sevabını Hatice Turhan Sultan'a bağışlamaları temenni edilmiştir.

Yukarıda ana hatlarıyla aktardığımız tarihî metin, bu yolculuğun Bursa'ya geldikten birkaç gün sonra başladığı; Gelibolu'ya ve Gelibolu'dan Vâlide Sultan'ın hayratlarını görmek için Anadolu yakasına kadrğalarla, Anadolu yakasından Edirne'ye gitmek için yine Gelibolu'ya başardayla geçildiği; Vâlide Sultan'ın Gelibolu'da kaldığı; bu

ziyarete dârü's-sa'âde ağası Mehmed Ağa, Sadrazam Mehmed Paşa ve iç halkından bazı kulların katıldığı; Sultan IV. Mehmed'in balyemez topları attırıp menzillerini öğrenmek suretiyle kalelerde incelemelerde bulunduğu; Sultan IV. Mehmed'in Vâlide Sultan'ın kethüdâsı Kapudan Mehmed Paşa'ya ve bu hayratların yapımında emeği geçenlere hilatlar giydirip ihşanlarda bulunduğu gibi ayrıntıları içermektedir.

Keskin bir gözlem gücüyle oluşturulan tarihî metin, Fahri Çetin Derin'in mezkûr çalışmasındaki 1070 tarihli kayıtla karşılaştırıldığında metnin yapısal açıdan farklı olduğu; ancak muhteva açısından genel olarak aynı olduğu görülmektedir:

...bu kal'aların binâsı için nâzır ta'yîn olunan yine Vâlide Sulţân hazretleriniñ kethüdâsı Kapudan Mehmed Paşa'ya ve bi'l-cümle bu hizmet-i 'aliyyeyede bulunan kullar ile mezkûr şadrâzam Mehmed Paşa lâlâlarınıñ ta'rîfiyle hil'atlar giydürüp ve hâllü hâlince bahşişler ve nüvâzişler buyurup...

...muhâfaza ve hizmet binâ ile me'mur olan vüzerâdan Kapudan Vezîr Ali Paşa'ya semmûrlü hıla'-ı fâhireler ile ikrâm ve atâyâ-yı vâfire in'âm buyurulduğundan gayrı sâ'ir huddâm dahi sadakât-ı aliyye-i Pâdişâhî ile ikrâm ü atâyâ şâdkâm oldılar... (Derin, 1993: 121).

Vekâyi-nâme'de bu yolculuğun muharrem ayının onuncu gününde (Aşure Günü) başladığı, bu yolculukta Anadolu yakasında bulunan Çar-dağı'ndan Gelibolu'ya geçildiği, kalelerin henüz tamamlanmadığı, Sultan IV. Mehmed'in Edirne'ye Safer ayının yirminci gününde vardığı gibi ayrıntılar bulunmaktadır. Bu ayrıntılardan hareketle Vekâyi-nâme'nin daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

2.6. Belgenin Metni

Târîh-i Kal'a-i Seddü'l-bahir

[Mefâ 'ilün/Mefâ 'ilün/Mefâ 'ilün/Mefâ 'ilün]

1. Temâşâ eyle resm-i hânedân-ı Âl-i 'Oşmânı
Ederler dâ'imâ hayrât için sa'y-ı firâvânı
2. Hüşüşâ mâder-i Şulţân Mehemmed Hân Gâziniñ
Ki ya'nî Vâlide Şulţân o ihsâna kerem kânı
3. Hülüş-ı kalb ile niyyet idüp âşâr u hayrâta
Erişdi evliyâdan kendüye imdâd-ı rûhânî
4. Ne hayrât etdi gör bu iki hışn-ı muhkemi seyr et
Ki olmuş her birisi şark-ıla garbîñ niğebânı
5. Binâ idüp bu iki kal'ayı her iki cânibde
Emîn etdi 'adûlardan bilâd-ı ehl-i imânı
6. Ne himmetdir bu kim iki taraftan doldurup bahri
Yeñiden bir boğaz tarh etdi kim bu ka'r-ı akrânı
7. Dağı her cânibinde vâz' olındı öyle toplar kim
Görinür her biri güyâ bir ejderhâ-yı tülânî
8. Şaçup âteşlerin her biri hışm-ıla atıldıkda
Kıyâmetler koparır düşmene feryâd u efgânı

9. Bu etrāfa meger ŧimden girü küffār-ı nā-pākūñ
Gelüp baķıŧmaġa bir zerre deñlü var mıdur cānı
10. Velī evvel ne zaħmetler çekerdi cevr-i kāfirden
Boġazdan ŧaŧra olan yerlerin erbāb-ı sükkānı
11. Varup tā iç boġaziñ karŧusunda gāhī mel‘ünler¹
O deñlü mel‘anet eylerdi kim yok ġadd ü pāyānı
12. Bi-ħamdi’llāh ki ol devletlü sultān-ı kerīmü’ŧ-ŧān
İki ġat eyledi cāy-ı penāh-ı Müslümānānı
13. ‘Aceb deryā-yı ‘ummāndır seħāvetde o ŧultān kim
Felek keŧtī gibi olmuŧ ġarīķ-i baħr-ı iħsānı
14. ŧalāħ eyle mürüvvet merhamet himmet kemālinde
Anıñcün ġayra mā’ildür ziyāde ŧab‘-ı ġandānı
15. Daħı ŧimdiye dek bir Vālide ŧultān bu ‘ālemde
Bu ġüne vāz‘-ı ġayrāt etmege olmadı erzānı
16. Görenler bu iki ġıŧn-ı ġaŧını dā’imā derler
Zihī taķdīr-i Yezdānī zihī tevfiķ-i Rābbānī
17. Bu iki ġayr iki ‘ālemde iki ecre ŧāhiddür
Birisi tūl-i ‘ömr [ü] birisi dīdār-ı Subħānī
18. Murādı her ne ise ehl-i ġayrātın ola ġaŧılı
Diye āmīn buña hep ġudsiyān-ı ‘arŧ-ı Raħmānī
19. Buña bā’iŧ olanlar daħı kim var ise ‘ālemde
Ola bār-ı ġudānıñ mazħar-ı eltāf-ı ġufrānı
20. Budur bu ġal‘anıñ her birine tāriħ ey ‘Abdī
Kilīd-i baħr-i İstanbul sedd-i pāk-i sultānī

(Sene 1070)

Ma‘lüm ola ki bu ġal‘alar devletlü seħāvetlü Vālide ŧultān ġazretlerine maħŧuŧ kendü aķçesiyle yapılmıŧdur. Ol vaķt ciġer-küŧesi ömri ġaŧılı ġāzī ŧultān Meħmed ġan ġazretleriyle maħrüse-i Bursa’ya geldiklerinde biraz eyyāmdan ŧoñra Edirne’ye ‘azīmet buyurup Gelibolu’ya ġadırgalarla geķildi. Nihāyet boġaz ġıŧarların ve Vālide

¹ Beytin baŧında “velehu” ibaresi bulunmaktadır.

Sultân hazretlerinin bu güzide âşârların görmek murâd-ı hümâyün-ı pâdişâhî olmağla bir günden sonra kadırgalarla Anadolu yakasına geçilüp vezîr-i şâhib-tedbir Şadrâzam Mehmed Paşa hayr-cûları ve iç halkından biraz kulları bile karadan ilgâr buyurıldı. Lâkin devletlü Vâlide Şultân Hazretleri Gelibolu'da kalıp taraf-ı şeriflerinden hayr-h'âh-ı hürmet-i 'aliyyeleri olan sadâkatlü dârü's-sa'âdet ağası Mehmed Ağa bendeleri sa'âdetlü pâdişâh gâzî hazretleriyle böyle idiler çünkü ibtidâ iç boğazda olan hışârları görüp ve her birinin bedenlerini müşerref eyleyüp iki cânibden balyemez topların atdırup her biri ne kadar menzil sürdüğünü bildi. Dizdârlarına ve topçularına ve bekçilerine ihsânlar kıldı ve oradan bu cedîd boğaza gelüp ve bu muhkem kal'aları temâşâ buyurup bir iki cânibde olan balyemez topların atdırup ve deryâya töldürmeğe toprak taşıyanlara ihsânlar edüp ve bunda bulunan alay beglerine ve muhâfiz paşalara ve bu kal'aların binâsı için nâzır ta'yîn olunan yine Vâlide Sultân hazretlerinin ketîdâsı Kıpudan Mehmed Paşa'ya ve bi'l-cümle bu hizmet-i 'aliyyeyede bulunan kullar ile mezkûr şadrâzam Mehmed Paşa lâlâlarının ta'rîfiyle hil'atlar giydürüp ve hâllü hâlince bahşîşler ve nüvâzîşler buyurup cümlesini memnûn eyledikten sonra sa'âdetle başardaya binüp yine Gelibolu'ya teveccüh eylediler ki tâ oradan mâ-hüve'l-mağşûd olan ma'rûse-i Edirne'ye 'azîmet buyuralar. Bu dağı ma'lûm ola ki böyle hayrât şimdiye dek dağı bir vâlide sultâna müyessser olmamışdır. İmdi bu târîh ve 'alâmeti görenlerden mercûdur ki üç İhlâş-ı şerîfle bir Fâtîha-i şerîfe okuyup şevâbını bu kal'aları yapdıran şehâvetlü devletlü Vâlide Sultân Hazretlerine bağışlayalar.

3. SONUÇ

Hiçbir bilim dalının içinden çıktığı topluma, çevreye ve hadiselere duyarsız kalması düşündürülemez. Çünkü bilim dallarının bilinenden hareketle bilinmeyen keşfetmek suretiyle gelişmesi; içinden çıktığı toplumu, çevreyi ve hadiseleri irdelemesiyle mümkündür. Kurmaca metinlerden teşekkül eden edebiyat da içinden çıktığı toplumun gerçeğine duyarsız kalmaz, bu gerçeğe ait malzemeyi duygu ve dünya görüşü ekseninde yorumlayarak aktarır.

Disiplinler arası etkileşim olarak adlandırdığımız bu durumun güzel örneklerinden biri de Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa'nın yazdığı Târîh-i Kal'a-i Seddü'l-Bahir belgesidir. Yirmi beyitlik bir kasideden ve on beş satırlık tarihî bir metinden teşekkül eden belge, sade bir dil ve üslûpla yazılmıştır. Tarihçiliğiyle ön plana çıkmış olan Abdî Paşa'nın kasidede kullandığı sanatlı söyleyiş, tarih düşürme ve aruzu uygulamadaki başarısı şairlik yönünü de ortaya koymaktadır. Abdî Paşa'nın derin gözlem gücünü yansıtan tarihî metinde Türkçenin sözcük dizinine uygun fiilimsilerle örülü birleşik cümleler kullanılmıştır. Yer yer edilgen çatılı fiillerin ve fiilimsilerin de kullanıldığı metinde genel olarak etken çatılı fiiller ve fiilimsiler kullanılmıştır.

Tarihî metnin ve tarihî metnin muhtevasını genel olarak yansıtan kasidenin aynı sayfada sunulmuş olması dikkat çekicidir. Disiplinler arası etkileşimin en somut tezahürlerinden olan belge bilim dünyasının hizmetine sunulmuş disiplinler arası etkileşim ve tür literatürüne katkı sağlamak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (2006). *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası; Edebi Türler ve Tarzlar*. Fenomen Yayınları.
- Aydemir, Y. (2003). Türk Edebiyatında Kaside. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 133-168.
- Canatak, A. (2022). Edebiyat-Tarih ilişkisi ve edebî eserin tarihselliği üzerine tartışmalar. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 16-25. <https://doi.org/10.48066/kusob.963883>
- Derin, F. Ç. (1993). *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'nâme'si (Tahlil ve Metin Tenkidi)*. [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- İnan, G. (2019). *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (İnceleme - Tenkitli Metin)*. TYEKB Yayınları.
- İnce, A. (2018). *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi Tezkiretü's Şu'arâ (İnceleme - Metin)* <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-203805/mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39ara.html>
- Karaca, F. (2011). Turhan Sultan. *TDVİA*. 41, 423-425.
- Koşık, H. S. (2020). *Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa Divançesi*. DBY Yayınları.
- Morkoç, Y. E. (2003). *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmîü'n-Nezâir'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme)*. [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi] <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Selçuk, B. (2008, Ekim 17-19). *Samsatlı Lucianus'a Göre Edebî Metin ve Tarihî Metin* [Sözlü Bildiri]. Uluslararası Samsatlı Lucianus Sempozyumu, Adıyaman Üniversitesi.
- Uçan Eke, N. (2014). ABDÎ, Nişancı Abdurrahman Abdî Paşa. *TEİS*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/abdi-nisanci-abdurrahman-abdi-pasa>
- Uzun, M. İ. (1994). Ebeced. *TDVİA*. 10, 68-70. <https://www.hadisarabul.com/hadis/14312-Bu-sancagi-Allahi-ve-Res%C3%BBlunu-seven-Allahin-fethi-kendisine-nasip-edecegi-bir-yigide-verecegim>

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Yazar 1: Araştırmada literatür taraması, araştırma ve analizlerin tamamı.

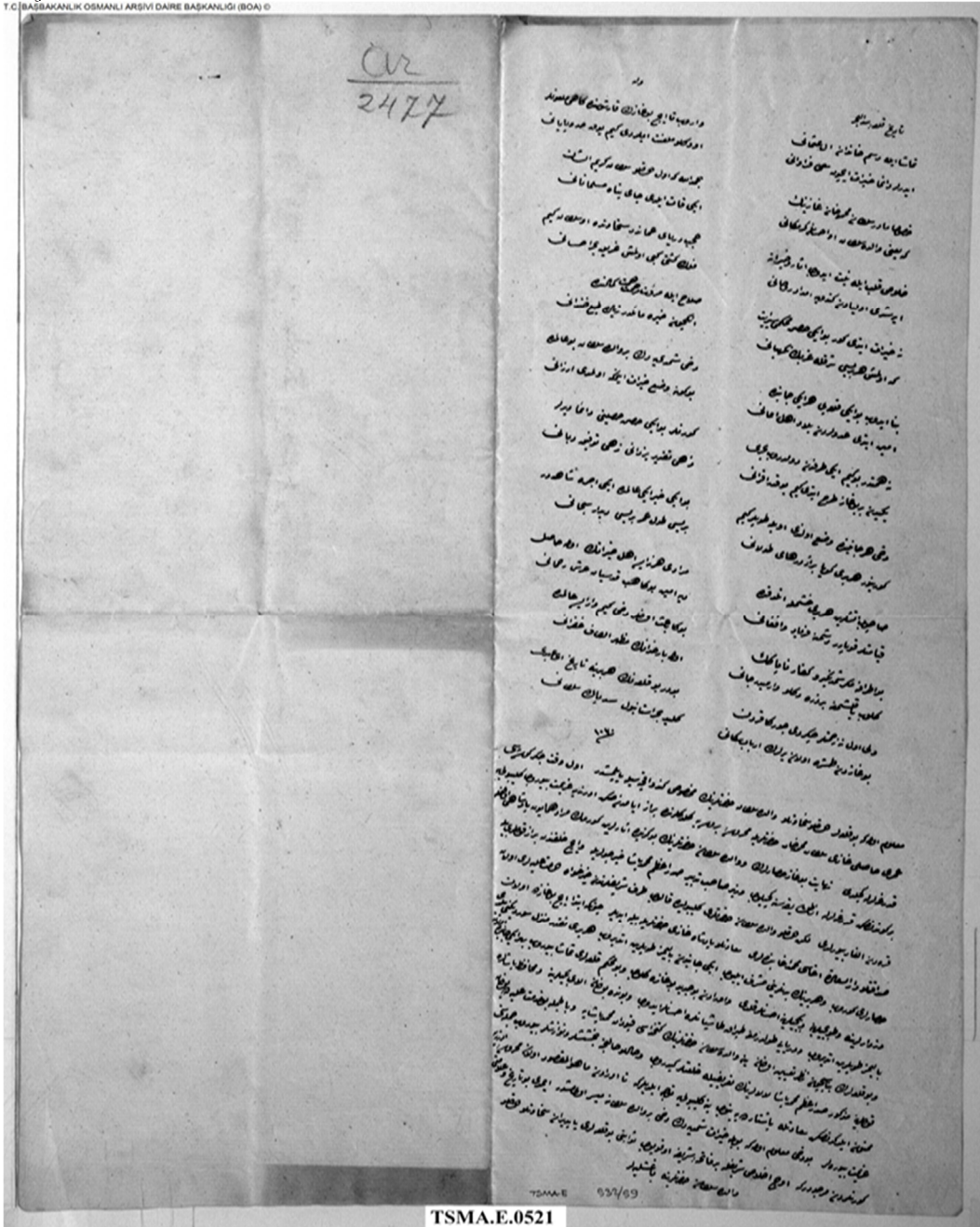
ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ek-1.

Orijinal Metin

T.C. BAŞBAKANLIK OSMAKLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

T.S.M.A.E.0521